

LŪŽIŲ EPOCHOS ŠVIESA IR SKAUSMAS

Elena Gabulaitė — gimė Ramygalos valsčiuje, Zudžių kaime. 1937 metais baigė Panevėžio mergaičių gimnaziją. Mokėsi Kauno Vytauto Didžiojo universitete, 1942 m. baigė Vilniaus universitetą, lietuvių kalbos ir literatūros fakultetą, tačiau vėliau šis diplomats tarybinės valdžios nebuvo užskaitytas. Todėl 1960 m. E. Gabulaitė dar baigė Šiaulių pedagoginį institutą. 1942—1944 m. dirbo Biržų gimnazijoje. Nuo 1944 — Panevėžyje. Dirbo 2-ojoje vidurinėje, vakarinėje, iki pensijos — J. Balčikonio vidurinėje mokyklose.

Motiejus Lukšys — gimė 1907 m. Vilkaviškio apskrityje, Lankeliškių dvaro kumetyne. Mokėsi Žaliosios pradinėje mokykloje, Vilkaviškio „Ziburio“ gimnazijoje, Naumiesčio (dabar Kudirkos Naumištis) dvejų metų mokytojų kursuose. Dirbo Biržų apskrityje, Totorkalnio, Biržų apskrityje, Vabalninko valsčiaus, Palaimos pradinėse mokyklose. 1936 m. atvyko į Panevėžį. Dirbo 1-oje pradinėje mokykloje, mokytojų seminarijoje, darbininkų jaunimo vakarinėje mokykloje. 1968 m. išėjo į pensiją.

1935 m. išėjo jo apsakymų vaikams knygos „Aukso trupiniai“, „Saulėtą dieną“, 1937 — „Gailestingoji sesutė“, 1940 — drama „Zalčių karalienė“. Šiemet „Vaga“ leidžia M. Lukšio romaną „Dvaro pagairėje“, rengia spaudai romaną „Naujakuriai“.

* * *

Mūsų pokalbis prasidėjo, tvirtai nesutarus vienos temos. Rūpėjo viskas: šių žmonių prisiminimai apie amžininkus, apie nepriklausomos, prieškarinės, pokarinės Lietuvos miesto — Panevėžio kultūrą, švietimą, požiūris į jį — šiandieninį. Jei ne ribota žurnalo apimtis, galėjome kalbėtis ilgai ilgai...

* * *

E. Gabulaitė. Galima kalbėti apie literatūrinį Panevėžį, muzikinį, mokyklinį Panevėžį... Aple literatūrinį esu parengusi albumą, tai jį pradėjau nuo Strazdo, kuris, būdamas Karsakiškyje, atvažiuodavo į Panevėžį vaikų krikštyti. Na, ir Maironis, žinoma, Billūnas yra gyvenęs. Paskutiniams darbo mokykloje metais padariau tokių bukletėlių „Daina, gimusi prie Nevėžio“. Aple muzikinį Panevėžį daug medžiagos — Mykolo Karkos archyve.

L. Jonušienė. Žinome, kad svarbų vaidmenį miesto viešajame gyvenime vaidino ir kiti inteligentai: daktarai, teisininkai.

E. Gabulaitė. Taip. Amžiaus pradžioje buvo toks gydytojas Moigis. Nors kalbėjęs lenkiškai, buvo labai proletuviškos orientacijos.

L. Jonušienė. Miesto Kraštotyros muziejus, norėtas nugriauti rajono milicijos pastatas Vasario 16-osios gatvėje — buvę Moigių namai.

E. Gabulaitė. Daktaras Didžiulis buvo ne tik daktaras, rašė feljetonus. Jau nekalbant, žinoma, apie Lindę-Dobilą, jo vadovaujamą „Meno kuopą“.

Mokykla, bažnyčia, šviesuomenės būrelis, įvairios organizacijos ir formavo miesto kultūrinę atmosferą.

M. Lukšys. Bažnyčia neabejotinai. Štai 1937 m. įvyko vyskupo Paltaroko surengtas visos vyskupijos vyrų kongresas. Vyko paskaitos, eitynės.

Vokiečių okupacijos metais kurijoje susibūrė vyskupo vadovaujama grupė žmonių. Joje, rodos, buvo kunigas J. Gasiūnas, gydytojas M. Marcinkevičius (dabar gerai Lietuvoje žinomo profesoriaus tėvas). Jie rūpinosi blaivybės reikalais. Aš buvau grupės sekretorius.

E. Gabulaitė. Tuo metu veikė jaunaietuvių. Jiems vadovavo mokytojas Stasys Jonauskas. Tautininkai kiek pešėsi su ateitininkais, krikdemais.

Vyskupas Paltarokas buvo vienas iš garsiausių Lietuvos vyskupų. Profesorius Eretas man, fuksel, yra sakęs: „Ar žinai, mergyt, kad Panevėžys turi patį geriausią vyskupą“. Šviesus, tolerantiškas, principingas buvo.

Panevėžiui įvairiom progom yra skirta eilėraščių, dainų. Štai B. Brazdžionis Eucharistinio kongreso proga, sukūrė „Kristau, pasaulio valdove“, muziką parašė K. Kaveckas.

Negalima pamiršti spaudos. Tautininkai leido „Mūsų kraštą“ (kurį laiką jį redagavo L. Kuodys). Jie truputį „pešėsi“ su katalikiškos pakraipos „Panevėžio balsu“.

Minint vyskupo Paltaroko 60-metį, „Mūsų kraštą“ leido sau iš kai ko pasišaipyti: rašė „Kai Kaziuo dar nebuvo“. „Kai Kaziuo kiauless gane“. Tai gi tais laikais nebijota net vyskupo užkabinti.

Kaune ėjo „Lietuvos aidas“ (tautininkų), „Atžala“ (jaunaietuvių), „Lietuvos žinios“ (liaudininkų), „Rytas“, vėliau persikrikštijęs „XX amžiumi“ (krikščionių — demokratų, ateitininkų.)

Televizijos nebuvo, radiją mažai kas turėjo. Spauda daug reikė. Bendradarbiavo joje ir panevėžiečiai. Aš, dar būdama studente, kartu su kitais redagavau ateitininkų žurnalą „Ateitis“, rašiau į „Studentų dienas“.

Stai ir mokytojas M. Lukšys rašė į „Rytą“. „Ateitį“.

M. Lukšys. Aš Panevėžyje atsidūriau 1936 metais. Ir „prisvilau“ čia visam laikui. Panevėžys man padarė šviesaus miesto įspūdį. Pradėjau dirbti 1-oje pradinėje mokykloje (Domaševičiaus 2, tebestovi). To meto kulturiniame gyvenime daug reiškė net pradinės mokyklos. Jos buvo visiškai savarankiški švietimo ir kultūros židiniai. Berniukų ir mergaičių gimnazijos priklausė tiesiogiai švietimo ministerijoms, o pradinės — miesto ir apskrities inspektoriams.

Tuomet Panevėžyje buvo gal kiek 25 tūkst. gyventojų, o pradinių mokyklų buvo bene 10. Įdomios tos mokyklos: lietuvių — minėtoji 1-oji, 2-oji — Respublikos gatvėje (nugriauta), 3-ioji, Ukmergės gatvėje (tebestovi), 4-oji — Nevėžio gatvėje (tebestovi), 5-oji — Senamiesčio gatvėje (nebėra), 6-oji — Pušaloto, Siaulių gatvės rajone, 7-oji — Gegutės gatvėje (tebėra), 8-oji — nebepamenu, 9-oji (speciali, labiau išdykusiems vaikams) tik vieno komplekto (dirbo vienas mokytojas) toje vietoje, kur dabar „Nevėžis“. Buvo dvi žydų pradinės. Vienai jų, prisimenu, vadovavo direktorius Blekmanas, toks be galo simpatiškas žmogus. O dvi todėl, kad jos kiek skyrėsi religiniu požiūriu. Žydai turėjo ir dvi gimnazijas: vieną Ramygalos gatvėje (dabar išikūrę kariškiai) ir kitą Elektros gatvėje (dabar vakarinė mokykla). Įdomi tos, kur Ramygalos gatvėje istorija. Ją pradėjo statyti šeštadienį. Sumūrėjo iki langų. Paskui apsižiūrėjo, kad šeštadienį pagal jų talmudą dirbti negalima. Nugriovė viską, ir vėl pradėjo nuo pamatų...

E. Gabulaitė. Ant šios mokyklos iki karo buvo užrašyta: „Paaukojimas Jankelio Liurje jo žmonos atminimui“. Paskui labai sunkiai uždažė.

M. Lukšys. Buvo dar žydų rabinų mo-

kykla. Ar žinot kur?

L. Jonušienė. Šalia autobusų stoties. Ten, kur dabar „Eglės“ konditerijos cechas.

M. Lukšys. Eidami pro šalį girdėdavom pro atdarus langus jų maldas, giesmes. Iki šiol ausyse skamba...

Didesnės pradinės mokyklos turėjo chorus, 1-osios chorui vadovavo Kazimieras Plungė. Būdavo rengiami vieši vakarėliai, kuriuose surinktus pinigų skirdavo neturintiems mokiniams.

Panevėžyje tuomet gyveno nemaža rusų, lenkų ir žydų. Lenkai turėjo savo gimnaziją Kranto gatvėje (dabar — pagalbinių mokykla internatas). Rusai atskiros mokyklos neturėjo, bet prie 1-osios pradinės buvo du jų komplekta. Tikybos ateidavo dėstyti popas. Jokių nesusipratimų tarp skirtingų tautybių vaikų neteko girdėti.

E. Gabulaitė. Su lenkų gimnazistais tai nekaip sugyvenom.

M. Lukšys. Daug mokinių suvažiuodavo iš aplinkinių dvarų. Tai jautėsi toks pasididžiavimas: „Mes ponai“...

Buvo tuomet mieste amatų mokykla (Klaipėdos gatvėje dabar — Politechnikumas), ruošė puikius stalius, šaltkalvius.

E. Gabulaitė. Amatų berniukai ir mergaitės mokėsi atskirai. Mergaitės — netoli Katedros.

M. Lukšys. 1-oji pradinė buvo net 12 komplektų, tai keli skyrtai (klasės) dirbo amatų mokykloje. Paskui, kai buvo pastatytas naujas pradinės pastatas (dabar 5-oji vidurinė), mokykla skilo į dvi dalis.

E. Gabulaitė. Atskira kalba — gimnazijos. Beje, mergaičių (dabar 2-oji vidurinė) projektavo garsus Lietuvos architektas V. Landsbergis—Zemkalnis. Aš

1-osios pradinės mokyklos mokytojai, 1939 m. Nuotraukos iš asmeninio M. Lukšio archyvo.

mat ją baigiau, o po Universiteto pas-kirta į Biržų gimnaziją. žiūriu, toji lygiai tokia pat, pasirodo, to paties architekto statyba. Panevėžio respublikinę ligoninę (nugriautą) irgi Landsbergis—Zemkalnis projektavo...

M. Lukšys. Mokytojų seminarija (dabar — Politechnikumas) davė miestui puikių mokytojų. Joje dėstytojas J. Jablonskis. (Jablonskytė tapo V. Landsbergio —Zemkalnio žmona — L. J.) Pirmoje laidoje, pamenu, buvo tokie paaugę mokiniai, tai dauguma jų į darbą pradinių klasių mokytojais išėjo po dviejų kursų. Šiaip jų buvo keturi.

1938 metais Panevėžyje veikė pedago-ginis institutas, atkeltas iš Klaipėdos, de-ja, neužsilikęs (Ukmergės gatvėje, dabar — Moksleivių namai). Ten, kur dabar įsikūrusi internatinė sporto mokykla, kuri laiką buvo prekybos mokykla.

Prie 2-osios pradinės mokyklos veikė Darbo rūmų bendrojo lavinimo liaudies universiteto ketverių metų pradžios mo-kyklos kursai suaugusiems.

Pokario metais Kranto (dabar — pa-galbinė mokykla-internatas) gatvėje kū-rėsi mokytojų seminarija. Viena iš jos kūrėjų buvo istorijos mokytoja Ona Mak-simaitienė. „Panevėžio istorijos“ autorė (dabar gyvena Vilniuje — L. J.).

L. Jonušienė. Užsiminėte apie pokarį. Tačiau jau prieš karą — 1940-aisiais, įsikūrus tarybų valdžiai — gyvenimas ir Panevėžyje apsivertė aukštyn kojomis...

E. Gabulaitė. Pamenu, nuėjau į bib-lioteką, pas E. Jodinskaitę (pirmoji direk-torė — L. J.), ir ji man pasakoja: atėjo iš partijos komiteto Petronytė ir sako, kiek ilgai dar čia tą kumelę (Vytį) laikysi?..

Tarybų valdžia kūrėsi sunkiai. Nenori-ai užleidom pozicijas.

M. Lukšys. Viskas pasikeitė iš pagrin-dų: pirmiausia, vadovai, mokytojų dau-guma. Vadovėlius reikėjo keisti. Tą iš-karto sunku buvo padaryti, (graudu prisiminti) teko lapus plėšti arba juos už-klijuoti. Konkrečiai nenurodė, bet buvo aišku: Maironį, Valčaitį... Kai kurie uo-lesni mokytojai tą liepdavo daryti patiems mokiniams. Labai slegiantis prisimini-mas...

E. Gabulaitė. Pradžioje nelabai susi-gaudėme. Buvau dar studentė, tai mane iš visko imdavo juokas. Universiteto au-loj vietoje „Gaudeamus igitur“ teko gie-doti „Internacionalą“. Gledojom, bet ak-centuodavom „Internationale — žmoni-jos atgaila“. O! siusdavo kai kurie profes-orial, iš baimės, žinoma... Bet taip bu-vo iki trėmimų. Nors jau ir tuomet kai kas sakydavo: „Palaukit, palaukit, jūs nežinot, kas ruošiamą ant inteligentų sprando...“

1940 m. rugpjūčio 15 dieną Kaune vyko mokytojų suvažiavimas. Jame kai kurie mokytojai, pasidaliję grupelėmis, užtraukė Lietuvos Himną. Tai jie, matyt, buvo įsidėmėti, pirmuoju ešelonu ir išdun-dėjo...

M. Lukšys. Įdomiai reagavo to suva-žiavimo prezidentas. Vieni stoja, kiti sė-da.

E. Gabulaitė. Išmokiau vaikus Vytės

Nemunėlio (niekas ir nežinojo, kad tai Brazdžionis) eilėraščių „Senelės pasaka“ apie užburtą karalaitės dvarą. Ten buvo tokia mintis: senelė verpia, „o aš dievu-lio paprašysiu, kad tavo siūlas niekad ne-nutruktų...“ Atėjo po to ta pati Petrony-tė į švietimo skyrių, užsipuošė: „Kiek il-gai dar tą davatką laikysit?.. Manęs vos neišvijo iš mokyklos. Kaltino vis buržu-aziniu objektyvizmu. Nesupratau, tai pa-aiškino: nekalbėk taip, kaip buvo, kalbėk taip, kaip reikia. Kitaip tariant, meluok. O 1951 metais vis dėlto ištarabanijo iš 2-osios vidurinės — už nacionalistinės — klerikalines dvasios tvaiką...“

M. Lukšys. Mokytojui buvo labai sun-ku orientuotis. Pamenu, reikėjo išplėsti net tokią pasaką apie vorą, kuris lipo į dangų pas Dievą...

E. Gabulaitė. Vienas žodis daug reik-škavo. Ir viskas į tavo anketą patenka. O tas anketas — kokias kalbas moki, ar neturi užsieny giminių, kur tėvai... — nuo-lat reikėdavo pildyt ir pildyt.

Ką čia kalbėt... Nusmukdėm ir moki-njus.

L. Jonušienė. Šiandieninis Panevėžys — ilgų stagnacijos dešimtmečių rezulta-tas. Suniokotas jo vaizdas, merdinti jo dvasia. Žmonės — tie, kurie lemia tą dvasią ir vaizdą — dažniausiai pravažiuo-jantys. Tie, kas užsibūna — palengva „nu-leidžia sparnus“, su viskuo susitaiko, o jeigu ir ne — tai jų buvimas Panevėžy-je — daugiau rezistencinio pobūdžio. Ar ne inteligentijos genocido pasekmes išgy-vename?

E. Gabulaitė. Kad nereikėjo inteli-gentų. Atėjus tarybų valdžiai miesto vyk-domojo komiteto pirmininko pavaduo-toju buvo toks Margis. Jis sakydavo: aš kalvis, bet jus pamokyti galiu. Ateina, būdavo, į 2-ąją vidurinę, į istorijos pa-moką, pradeda pats klausinėti mokinius. Pirmininku Butkis buvo, batsiuovys... To-kie žmonės ir vadovavo kultūrai, švieti-mui. Sviesesnieji tai išvežti buvo ar pa-sitraukė į Vakarus.

L. Jonušienė. Man gražu ir savotiškai skaudu kartoti: štai ir atėjome į Lietu-vą... Su nerimu skaičiuojame savo atkur-tos valstybės savaites. Daug kas džiugina, tačiau daug kas ir baugina. Kokie gi mes patys šiandien? Kokia ji, bandoma pri-kelti mūsų ir mūsų gimtojo miesto dva-sia?... Šimtal klausimų...

E. Gabulaitė. Nieko nepadarysi. Pe-reinamasis laikotarpis. Tų laikraščių tiek daug! Politika viską gožia. Bet ir pasi-ilgė buvome laisvės, tiesos žodžio.

O mūsų pačių darbuose kažkas dar prilaiko, kažko dairomės. Štai tik vienas pavyzdys — pernykštė Kalbos šventė. Netapo ji viso miesto švente, kitokia tu-rėjo būti.

M. Lukšys. Žmonės per tiek metų už-spausti, ir tas baimės slėgis dar didelis. Staiga viskas apsivertė aukštyn kojomis. Ir nebesusigaudom... Mes, senieji, tai dar šaknis turime, daug ką prisimename. O jau kelinta karta užaugo, visai kitokiu oru kvėpuodama. Nieko nuostabaus, kad daugumai tai, kas sena, lietuviška — jau svetima.

Kultūrinis gyvenimas apačioje. Liau-dyje, tautoje, buvo visiškai apnikęs. Liau-

Panevėžio vyskupijos vyrų konferencija, 1937 m.

dis visai nutilo dainavusi. Visa, kas buvo, buvo daroma specialiai, „iš viršaus“ nuleidžiama.

L. Jonušienė. O baisiausia, kad prievarta brukama. Nuo pat vaikystės — prievarta į chorą, masiškai į pionierius, į komjaunuolius, visi be išimties į šventines demonstracijas, organizuoti į spektaklius...

M. Lukšys. Ir kol užaugs bent viena to nepatyrusi karta, slegiantis palikimas nuolat jausis.

L. Jonušienė. Jūs daug pasakojote apie pradinį mokyklų reikšmę žmogaus ir miesto gyvenime. Turbūt tai ištis labai svarbu — valstybinis požiūris į vaiką, nes kiekvienas mažylis — tai būsimasis valstybės pilietis.

M. Lukšys. Pradinėse klasėse dėstė nemažai garsių, įdomių žmonių. Pradinės mokyklos ruošdavo visos apskrities spor-

to šventes... Smulkmenos, bet tai ir buvo būtinas „apačios“ judėjimas. Tai kūrė visai kitą, nei dabar, nuotaiką...

E. Gabulaitė. Mokytojai sakydavo, kad po rekolekcijų (2—3 dienų susikaupimas) mokiniai būdavo labai geri. Netgi tyla klasėse būdavo kažkokia ypatinga.

M. Lukšys. Panevėžyje buvo Katedra, senamiesčio, šv. Trejybės bažnyčios, vienuolių koplyčia (dabar — Vaikų dailės mokykla — L. J.). Religijos įtaka didelė. Vaikai tą patį girdėjo bažnyčioje, tą patį šeimoje ir mokykloje. Niekas nelaužė jo dvasios. Tai žmogui daug reiškia.

Tačiau, man rodos, kad tų 50 metų įtakai nepasidavėm...

L. Jonušienė. Mums, jaunesniesiems, šitai — džiaugsmas, viltis ir tam tikra garantija.

Dėkoju už pokalbį.

Spaudai parengė **Liuda JONUSIENE**

1-osios pradinės mokyklos vaikai po vakarėlio. 1937 m.